

УДК: 373. 5. 016 : 811. 161. 2 (07)

Н.В. МАНДРИК

ДО ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

***Резюме.** У статті розглянуто сучасні підходи до проведення уроків української мови. Автор акцентує увагу на комунікативно-діяльнісному, функціонально-стилістичному принципах та шляхах їх реалізації. Побудова процесу навчання рідної мови на функціонально-комунікативних засадах забезпечить ефективне формування мовленнєвої компетенції.*

***Ключові слова:** комунікативно-діяльнісний принцип, процес, навчання, реалізація, ефективність.*

Постановка проблеми. Викладання рідної мови в середніх класах здійснюється на сучасному етапі за двома підходами – системно-мовним та комунікативним. Слабкою стороною традиційної системи навчання мови за системно-мовним підходом було розрізнене засвоєння школярами знань, що належать до різних рівнів мовної системи, а також відсутність функціональної зорієнтованості цих знань. Однією з причин цього є те, що пропонувані в чинних підручниках теоретичні відомості недостатньо спираються на текст. Адже в тексті мовна одиниця будь-якого рівня функціонує, входячи до структури одиниць вищих над нею рівнів. Наприклад, лексичне значення і граматичні функції слова виявляються в словосполученні, реченні, тексті.

Сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, точно і аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки. Крім того, сучасний підхід до навчання рідної мови спирається і на дані про рівень розвитку школярів, динаміку формування комунікативних умінь і навичок за певною методикою, порівняльну ефективність деяких аспектів роботи, методів і засобів навчання.

Досягнення цієї мети значною мірою залежить від середньої ланки, де закладається фундамент подальшого навчання. Тобто, ефективне формування комунікативних, мовних, мовленнєвих умінь школярів можливе за умови поєднання комунікативно-діялісного, функціонально-стилістичного, культурологічного, проблемного та особистісного підходів.

Найбільш продуктивним для навчання мови і мовлення є комунікативно-діялісний та функціонально-стилістичний підходи, які постають тим засобом, що об'єднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст курсу. Зокрема, комунікативно-діялісний підхід знаходить своє відображення в теорії мовленнєвої діяльності (створення тексту). За такого підходу шкільний курс рідної мови повинен забезпечувати учнів не тільки знаннями, а й вміннями й навичками.

Функціонально-комунікативний підхід посідає належне місце у світовій практиці навчання мови. Вихідні положення зазначеного підходу найбільш глибоко і ґрунтовно розглянуті в методиці викладання іноземних мов Ю. І. Пассовим [9].

Аналіз літературних джерел. У методиці викладання української мови над проблемами вивчення мови на комунікативних засадах працювали В.І. Бадер, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, Л.М. Паламар, О.Н. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.

Серед багатьох визначень функціонально-комунікативного підходу відзначимо єдність науковців у тому, що при зазначеному підході процес навчання повинен становити модель процесу спілкування.

Мета статі. Дуже важливо організувати діяльність учнів на уроках рідної мови так,

щоб вони відчували комунікативну функцію мови. Кращі методисти-мовники не раз наголошували на тому, що для розвитку мовлення молодших школярів потрібно йти від життєвих вражень, від спостереження над словом, а не від граматики, тобто від змісту до форми, а не від форми до змісту.

У зв'язку з цим Ю.І. Пассов вважає, що якщо метою навчання є мовленнєва діяльність (а не знання мови), то форма повинна засвоюватися разом з функцією, більше того – на основі останньої. Такої ж думки дотримується С. Дубовик, яка пропонує при вивченні граматичного матеріалу керуватися принципом паралельного засвоєння функції та форми, хоча домінуючу роль відводить першій [7, 31].

Отже, вивчення певної граматичної структури необхідно починати із загальної настанови на її функціональну спрямованість. Варто вивчати в єдності систему мовних одиниць і правила їх функціонування, процес реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, тексти як продукт функціонування мовних одиниць у конкретно-мовленнєвих ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Високий рівень сформованості мовленнєвих умінь учнів досягається за умови комунікативної спрямованості навчального процесу.

Болгарський науковець К. Дімчев вважає, що найбільш ефективний шлях перетворення навчання рідної мови в розвиваючий процес – це можливість поставити школярів перед необхідністю вирішувати комунікативні задачі [6, 56].

Головний недолік роботи з розвитку мовлення у школі, як зазначав М. І. Жинкін, полягає в тому, що ситуація уроку знімає природну комунікативність мовлення і в цьому випадку є тільки один спосіб звільнитися від вказаного недоліку. Необхідно, щоб в учнів виникла потреба у комунікації [8, 105].

У методиці існують різні підходи до визначення прийомів, що спонукають школярів до створення невимушених висловлювань (ситуативні завдання, умовно мовленнєві вправи, мовленнєві ситуації, комунікативні вправи), але загалом їхнє навчальне завдання полягає у створенні мотиваційної основи для використання певної мовної одиниці в мовленні.

Особливість прийомів комунікативного спрямування у тому, що вони пропонують закріплення знань, формулювання умінь і навичок проводити у конкретній ситуації, змодельованій за допомогою словесного опису чи інших засобів навчання, показують шляхи практичного застосування теоретичних знань, сприяють процесу пізнання через спостереження і сприйняття навчального матеріалу. Питання вибору і застосування зазначених прийомів на різних етапах навчання мови є надзвичайно важливим і потребує окремої розмови.

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови в школі передбачає розв'язання цілого ряду методичних завдань: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності школярів; адекватно до мети підібрати зміст навчання, визначити способи подачі теоретичних відомостей з мови у шкільних підручниках, розробити систему вправ на засвоєння теоретичного змісту і, на цій основі, вироблення практичних мовленнєвих умінь, дібрати комплекс контрольно-перевірних завдань для виявлення ефективності діяльнішого підходу до навчання мови в початковій школі.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови забезпечує усвідомлення учнями комунікативної функції мови. А тому більшість мовних і мовленнєвих вправ за цим підходом має виконуватись із метою самої комунікації, спілкування. Сюди належать і створення мовленнєвих ситуацій, і розвиток мотивації висловлювань, і вироблення вмінь накопичувати та систематизувати для цього мовний матеріал, і робота щодо вдосконалення учнівських висловлювань.

Комунікативне навчання охоплює і граматику, тут на перший план виступає функціональний підхід. Він допомагає школярам краще зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети, зорієнтованої на вираження думки, спілкування.

Наприклад, учні повинні переконатися в тому, що для художнього опису певного предмета, особи чи явища треба буде використати різноманітні прикметники, а описати трудовий процес неможливо без уживання дієслівних форм. За такого підходу робота з розвитку мовлення набуває більшої цілеспрямованості, оскільки в учнів активно формуватимуться конкретні мовленнєві вміння.

Форма подачі теоретичних відомостей та орфографічних правил, а також їх опрацювання учнями повинні орієнтувати не стільки на запам'ятовування, скільки на усвідомлення засвоєння способів їх застосування в мовленнєвій діяльності.

Сучасні підходи до навчання рідної мови зумовили перегляд видів висловлювань щодо їх орієнтації на життєві потреби школярів. Так, до програми внесені жанри мовлення, які необхідні учням у період навчання, у процесі майбутньої трудової діяльності і просто у життєвому спілкуванні. Серед пропонованих жанрів усного і писемного мовлення виділяються власне навчальні жанри ділового мовлення, якими повинні оволодіти учні, а також жанри масової комунікації. Твори і перекази в їх звичайному вигляді передбачено використовувати як підготовчі вправи до роботи над життєво необхідними жанрами мовлення.

Оскільки основу комунікативно-діяльнісного підходу становить розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, коротко зупинимось на їх характеристиці.

Читання як вид мовленнєвої діяльності – це процес перекодування графічно зафіксованого тексту в звукове мовлення, його розуміння (при читанні вголос) або безпосередньо в смислові одиниці без звукового оформлення (читання мовчки).

Слухання (аудіювання) – сприйняття мовлення на слух та розуміння його.

Говоріння виявляється у перекладі внутрішнього мовлення в акустичне, у перекодуванні думки в звукові сигнали. Результатом говоріння є усне зв'язне висловлювання.

Письмо як вид мовленнєвої діяльності – це процес кодування слів і тексту за допомогою графічних знаків – букв.

Аналіз психологічної, лінгвістичної та психолінгвістичної літератури засвідчує необхідність поетапного формування мовленнєвих (комунікативних) вмінь з урахуванням специфіки усного і писемного, діалогічного і монологічного мовлення, видів мовленнєвої діяльності та ситуації спілкування. Забезпечити формування комунікативних умінь можна через реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу до навчання, при якому в основу вивчення мови кладеться принцип формування комунікативної спроможності в спілкуванні (комунікативної компетенції).

В умовах же шкільного навчання ситуація уроку знімає природну комунікативність мовлення. Саме тому виникає потреба ввести учнів у мовленнєву ситуацію і навчити орієнтуватися в ній. Слід створювати такі умови, які б викликали внутрішнє спонукання висловити свої думки і почуття, бажання розповісти про свої враження, побачене і пережите.

Мотив мовлення виникає у дітей у зв'язку із яскравими враженнями, коли вони зримо уявляють обстановку, ті місця, тих людей, про які вони розповідають, чітко усвідомлюють функції мовлення. Важливо також сформуванню у них точне уявлення про адресата мовлення, що б спонукало маленького автора задуматись над тим, як читач (слухач) сприйматиме його висловлювання.

Мовленнєва ситуація має дві форми: 1) спілкування, релевантними рисами якої є учасники комунікації та їх взаємовідносини; 2) дійсності, релевантними рисами якої є зв'язки між предметами реальної дійсності, хоча в процесі спілкування ці дві форми становлять одне ціле. Сукупність обставин вибірково об'єктивується суб'єктом і, якщо це диктується комунікативною метою, збуджує й іншого об'єктивувати те саме.

Розглянемо докладніше структуру мовленнєвої ситуації:

1) внутрішній стан того, хто говорить (його потреби, мотиви);

- 2) внутрішній стан того, хто слухає;
- 3) предмети та явища, про які йде мова;
- 4) матеріали мови, якою здійснюється мовлення.

В структуру мовленнєвої ситуації вводяться обставини спілкування, кількість яких зводиться до двох основних: той, хто говорить, і той, хто слухає, та предмет розмови.

Найбільш глибоко вихідні положення комунікативного вивчення мови розроблені у методиці викладання іноземних мов Ю.Пасовим. Він характеризує комунікативний метод як сукупність таких методичних принципів:

- 1) мовленнєвомислительної активності;
- 2) індивідуалізації навчання;
- 3) функціональності;
- 4) ситуативності;
- 5) новизни.

Принцип мовленнєвомислительної активності передбачає таку організацію навчання, коли учень постійно втягнутий у процес спілкування, тобто в процес практичного користування мовою на основі мислення та мовлення. Використання комунікативних завдань повинно бути виправдано щодо комунікативної цінності для запропонованої сфери спілкування і для даної категорії учнів. Це відповідає меті і змісту навчання, викладеним у Концепції та Державному стандарті.

Щодо принципу індивідуалізації, то першочергову значимість при комунікативно-діяльнісному підході посідає особистісна індивідуалізація. Вона враховує: а) контекст діяльності учня; б) життєвий досвід школярів (досвід їх як читачів, слухачів, спортсменів, мандрівників тощо); в) сферу інтересів, бажань, схильностей, духовний портрет; г) світогляд; д) соціально-почуттєву сферу; е) статус особистості у колективі: популярність учня серед однокласників, взаємні симпатії для знаходження мовленнєвих партнерів.

Принцип функціональності був уперше сформульований також спеціалістом з методики іноземних мов А. Старковим. Згідно з принципом функціональності відбір матеріалу повинен іти по лінії вибору із системи мовних засобів певних цілих її “вузлів”, вибору функціонально взаємозалежних форм. Наприклад, у будь-якій системі мовленнєвих засобів є кілька можливостей висловити сумнів. Повний спектр цих можливостей є вищим ступенем володіння мовою. Ситуативність як принцип навчання у загальних рисах означає, що все вивчення мови відбудеться на основі і за допомогою ситуації (мовленнєвої ситуації). Поняття мовленнєвої ситуації розкривалося вище. До вищеназваного слід додати, що ситуації можуть визначатися такими ведучими чинниками: соціальним статусом особи, її роллю як суб’єкта спілкування; діяльністю, яку особа виконує, та моральними критеріями. У навчанні спілкуванню необхідно використовувати всі можливі види діяльності учнів і розвивати їхнє мовлення у зв’язку з ними. Принцип ситуативності реалізується у зв’язку з виконанням ситуативних вправ – таких мовленнєвих завдань, виконання яких залежить від характеру уявної (або умовної) мовленнєвої ситуації. Основною ознакою ситуативної вправи є наявність мовленнєвого стимулу, що викликає мовленнєву реакцію учня, і який визначає вибір тієї чи іншої мовної одиниці.

Висновки. Отже, новими підходами до вивчення української мови, які відповідають вимогам сучасності, є комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний, основними рисами яких є орієнтування на мовлення, застосування ситуативних завдань, робота з текстом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська Л.В. До теоретичних засад формування культури мовлення / Л. В. Барановська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3.
2. Білоусенко П. Проблемно-ситуативні завдання на уроках мови / П. Білоусенко, В. Явір. –

К., 1992.

3. Беляев О. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Беляев, Л. Скуратівський, Г. Шелехова, Л. Симоненкова // Дивослово. – 1996. – №1.
4. Данилевська О. Рідна мова: 5 клас: Збірник завдань для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів / О. Данилевська. – К.: А.С.К., 2002. – 88 с.
5. Девдера М. Мовна здатність та принципи, зміст і логіка навчання мови / М. Девдера // УМЛШ. – 1999. – №3. – С.10-12.
6. Димчев К. Опыт болгарской школы в создании коммуникативно-направленного курса родного языка / К. Димчев // Русский язык в школе. – 1987. – № 6. – С.55-59.
7. Дубовик С. Формування граматичних навичок: функціональна орієнтація / С. Дубовик // Дивослово. – 1998. – №6. – С.29-31.
8. Жинкин Н.И. Коммуникативная система человека и развитие речи в школе / Н.И. Жинкин // Проблемы совершенствования содержания и методов обучения русскому языку в IV-VIII классах. – М., 1969.
9. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е.И. Пассов. – М.: Русский язык, 1977. – 216 с.

Н.В. МАНДРИК. К ПРОБЛЕМЕ СОВРЕМЕННОГО УРОКА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Резюме. В статье рассматриваются современные подходы к проведению уроков украинского языка. Автор акцентирует внимание на коммуникативном, функционально-стилистическом принципах и путях их реализации. Построение процесса обучения родному языку на функционально-коммуникативных основах обеспечит эффективное формирование речевой компетенции школьников.

Ключевые слова: коммуникация, принцип, процесс, обучение, реализация, эффективность.

N.V. MANDRICK. TO THE PROBLEM OF THE MODERN LESSON OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The summary. The modern approaches to Ukrainian language lessons are considered in the article. The author emphasizes on communicative-activity, functional-stylistic principles and the ways of their implementation. Constructing native language teaching process on functional-communicative basis provides effective forming of schoolchildren speech competence.

Key words: communicative-activity principle, teaching process, implementation, efficiency.

Одержано редакцією 16.01.2014 р.